

Boeken

Janneke Plantenga, Een afwijkend patroon. Honderd jaar vrouwenarbeid in Nederland en (West-)Duitsland. Proefschrift, SUA, Amsterdam 1993. Promotor: prof.dr. H.-J. Wagener (RUG). ISBN 90-6222-254-4, 283 blz., f 48,50

In deze dissertatie staat de vraag centraal waarom de arbeidsparticipatie van Nederlandse (gehuwde) vrouwen al meer dan een eeuw relatief laag is. Om deze vraag te beantwoorden, is voor de periode 1890-1990 een vergelijkend onderzoek verricht naar de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland en Duitsland. De landenvergelijking is aangevuld met een onderzoek naar de lokale geschiedenis van de arbeidsparticipatie van vrouwen in Tilburg en Mönchengladbach. Onderzocht werd in hoeverre de lage participatie kan worden toegeschreven aan sociaal-economische, politiek-institutionele of mentaal-culturele verschillen tussen Nederland en Duitsland. Sociaal-economische factoren betreffen vooral het nationaal inkomen en de structuur van de werkgelegenheid. De politiek-institutionele en mentaal-culturele factoren betreffen met name respectievelijk de rol van de overheid en het ideologisch klimaat.

Drie gangbare theorieën over de lage arbeidsparticipatie worden getoetst. De eerste theorie verklaart de lage arbeidsparticipatie uit de specifiek Nederlandse (katholiek/protestantse) normen en waarden over de plaats van de gehuwde vrouw in het gezin. Deze theorie wordt weerlegd in hoofdstuk 2 over het mentaal-culturele klimaat in Nederland en Duitsland. Hoewel in Duitsland de arbeidsparticipatie van (gehuwde) vrouwen steeds ruim boven die van Nederland ligt, zijn er in de opvattingen over het wezen en de bestemming van de vrouw slechts accentverschillen. De tweede theorie verklaart de lage arbeidsparticipatie uit de afwezigheid van oorlogen. Oorlogen zouden leiden tot inschakeling van vrouwen in de indus-

triële arbeid. Een schoksgewijze inzet van vrouwen in het arbeidsproces is feitelijk noch in Nederland noch in Duitsland aantoonbaar (hoofdstuk 3). Volgens de derde theorie is de oorzaak gelegen in de late industrialisatie in Nederland, in combinatie met de stagnatie van het economische leven. Ten tijde van de industrialisatie was vrouwenarbeid niet nodig omdat er voldoende aanbod was van goedkope mannelijke arbeidskrachten. Uit economisch-historisch onderzoek blijkt echter dat de economische achterstand van Nederland een mythe is. Bovendien is de stelling dat de arbeidsparticipatie van vrouwen toeneemt met de industrialisatie betwistbaar. Historische analyses suggereren eerder een u-vormig patroon: hoge pre-industriële arbeidsparticipatie van vrouwen, verminderde beroepsarbeid tijdens industrialisatie en een toeneming met de groei van de dienstensector.

De politiek-institutionele omstandigheden (hoofdstuk 4) blijken in de onderzochte periode zo weinig te verschillen dat zij het verschil in het buitenshuis werken van vrouwen niet kunnen verklaren. Overheidsbemoeienis met kinderopvang is in beide landen tot de jaren zeventig minimaal. Het zwangerschaps- en bevallingsverlof is in Duitsland gunstiger dan in Nederland, maar dat is meer het gevolg van beroepsarbeid van vrouwen. Verder kennen beide landen kostenwinsteroeslagen in de belastingen die de participatie kunnen belemmeren. Ook ontwikkelingen in de regelgeving ten aanzien van het verbod of de beperking van de beroepsarbeid van gehuwde vrouwen verschillen in beide landen weinig.

Alleen ten aanzien van sociaal-economische factoren (hoofdstuk 4) blijkt er duidelijk verschil te bestaan tussen Nederland en Duitsland. Rondom de eeuwwisseling is de waarde van de arbeidsproductiviteit per arbeidsuur in Nederland ruim anderhalf keer die van Duitsland. Dit maakt een

relatief lage arbeidsinzet mogelijk bij een relatief hoog welvaartsniveau. Daarnaast was de verzui-ling een krachtig instrument om de opvattingen van de burgerij over werkende gehuwde vrouwen dwingend op te leggen aan de arbeidersklasse. Zo ontstond een specifiek Nederlandse constellatie van economische mogelijkheden, mentaal-cultu-reel klimaat en verzuilde structuur die tot het einde van de jaren vijftig de participatie laag heeft gehouden. Onder druk van de krappe ar-beidsmarkt worden vervolgens de kosten van niet-participeren te groot, verandert het ideolo-gisch klimaat en is sprake van een proces van ontzuiling. De ontwikkelingen in Tilburg en Mön-chengladbach (hoofdstukken 5 en 6) ondersteunen in grote lijnen het voorgaande beeld.

De hier besproken studie is in tenminste drie opzichten uitzonderlijk. Anders dan wellicht verwacht, bestaat er geen enkel ander onderzoek dat expliciet beoogt de naar landenvergelijking gemeten lage participatiegraad van Nederlandse (gehuwde) vrouwen te verklaren. In de tweede plaats is dit het eerste overzichtswerk van hon-derd jaar vrouwenarbeid in Nederland. Uitzonder-lijk is tenslotte de aanpak: een gecombineerde beschrijving van de beroepsarbeid van vrouwen voor twee landen en twee plaatsen tegen de ach-tergrond van drie complexen van factoren over een tijdvak van 100 jaar. Ondanks deze omvat-tendheid is de studie goed leesbaar, niet in de laatste plaats door treffende citaten en het infor-matieve feitenmateriaal.

De vraag kan worden opgeworpen of de auteur het zich niet nodeloos moeilijk gemaakt heeft. De arbeidsparticipatie is immers min of meer stabiel tot omstreeks de jaren zestig. Is het dan niet voldoende om alleen te onderzoeken welke veran-deringen zich in Nederland hebben voorgedaan. De vergelijking met Duitsland maakt de studie overigens wel interessanter! Ook kunnen vraagte-kens geplaatst worden bij de veronderstelde dwin-gende rol van de confessionele verzuijing. Het onderzoek zelf biedt er weinig aanknopingspunten voor en de geraadpleegde bronnen zijn onvolledig en niet echt overtuigend. Niettegenstaande deze kanttekeningen is dit proefschrift zeer aan te bevelen voor ieder die kennis wil nemen van de omstandigheden die de arbeidsparticipatie van vrouwen bevorderen en bepalen.

Johan den Hertog, Economisch Instituut/CIAY, Rijksuniversiteit Utrecht.

P.A.Th.M. Geurts, De maatschappelijke bete-kenis van beroepsprestige. Een theoretische en empirische vergelijking van Parsons' 'beroeps-prestige' en Marx' 'bezitsklasse'. Proefschrift, Universiteit Twente, 1992. ISBN 90-365-0540-2, 248 blz.

Geurts onderzoekt in zijn proefschrift de verkla-ringskracht van 'beroepsprestige' en 'bezitsklasse' voor verschillen in levenskansen. Deze concepten figureren in respectievelijk de 'sociale' en de 'economische' verklaring van levenskansen.

De 'sociale' verklaring wordt opgevoerd in de vorm van Parsons' interpretatie van Weber. Par-sons onderscheidt vier orden en vier symbolische ruilmiddelen, die geëigend zijn om binnen die orden de eigen levenskansen te realiseren: de economische orde (geld), de politiek-bestuurlijke orde (macht), de sociale orde (invloed) en de opvoedingsorde (engagement). Invloed wordt opgevat als het vermogen van een actor om door overtuiging beslissingen van anderen (mede) te bepalen. Voor elk van de vier orden is er boven-dien een code, die aanwijzingen verschaft over de hoeveelheid ruilmiddel waarover iemand beschikt. In de sociale orde is dat het prestige. Naarmate iemand over meer beroepsprestige beschikt, zou hij aldus meer invloed moeten hebben. Ook de maatschappelijke participatie is van belang, omdat deze volgens Parsons eveneens prestige en daar-mee invloed genereert.

In de aan Marx ontleende 'economische' verkla-ring treedt de bezitsklasse in de plaats van het beroepsprestige als bron van levenskansen. Op grond van twee indelingscriteria (eigendom van produktiemiddelen en aantal ondergeschikten) worden vier bezitsklassen onderscheiden: kapita-list/manager, kleine bourgeoisie, middenklasse en arbeidersklasse. Een 'hogere' bezitsklasse zou moeten resulteren in meer invloed, maar welk van de genoemde klassen 'hoger' en 'lager' is, wordt niet geheel duidelijk.

De meting van invloed vindt plaats via de 'pro-cesmethode'. Deze gaat er van uit dat invloed (als vermogen) slechts kan worden vastgesteld met zgn. *testoperaties*. Daarom wordt nagegaan met welke *invloedswaardige problemen* iemand de laatste drie jaar is geconfronteerd, of in deze gevallen een *invloedspoging* is ondernomen en of deze *succes* heeft gehad. Privé-invloed (ten eigen bate) en steuninvloed (ten bate van een ander) worden van elkaar onderscheiden. De data zijn

verzameld bij 122 werkende respondenten, die een gestratificeerde steekproef vormen. LISREL is de gebruikte analysetechniek.

De samenhang tussen beide vormen van invloed blijkt gering, hetgeen suggereert dat het hier een zinvol onderscheid betreft. Dit wordt bevestigd door de eerste resultaten van de toetsing. Beroepsprestige blijkt slechts van belang voor de verklaring van verschillen in steuninvloed, terwijl bezitsklasse slechts een rol speelt bij de verklaring van privé-invloed. Wanneer vervolgens de maatschappelijke participatie (het lidmaatschap van verenigingen) in de analyse wordt betrokken, blijven beide effecten overeind en blijkt de maatschappelijke participatie een belangrijke aanvullende rol te spelen in de verklaring van beide typen invloed. Controle voor de orde waartoe de vrager behoort, leidt niet tot bijstelling van de eerdere resultaten. Bij controle voor de orde van de beslisser blijkt echter dat beroepsprestige noch voor privé-invloed, noch voor steuninvloed van belang is. Bezitsklasse blijkt dan juist van betekenis voor beide vormen van invloed. De algemene conclusie luidt daarom dat bezitsklasse voor beide vormen van invloed van meer betekenis is dan beroepsprestige en dat maatschappelijke participatie eveneens van belang is.

Het belangrijkste probleem in deze studie vloeit mijns inziens voort uit de keuze voor de procesmethode voor de meting van invloed. Deze leidt in de eerste plaats tot begripsmatige verwarring. Waar invloed *theoretisch* wordt opgevat als een *middel*, dat kan worden ingezet om de levenskansen te realiseren, wordt invloed *empirisch* opgevat als het *effect* 'gerealiseerde levenskansen'. Zich wellicht bewust van de ambivalente betekenis van het begrip invloed, spreekt de auteur soms over *invloedsvermogen* (p. 118) en *gerealiseerde invloed* (p. 207/208), waar hij respectievelijk 'invloed' en 'gerealiseerde levenskansen' bedoelt.

Achter deze begripsmatige verwarring gaat uiteraard een inhoudelijk probleem schuil. Aantal en aard van de 'testoperaties' worden in dit onderzoek niet bepaald door de onderzoeker, maar door de respondent. Het aantal succesvolle invloeds pogingen is daardoor geen geldige indicator voor het *vermogen* om door overtuiging beslissingen van anderen (mede) te bepalen. 'Invloed' verwijst hier immers niet uitsluitend naar wat mensen *kunnen*, maar voor een (helaas onbekend) deel ook naar wat zij *willen*. (Volgens de gehanteerde logica zijn twee schakers even goed wan-

neer zij in het afgelopen seizoen evenveel partijen hebben gewonnen, ongeacht het aantal gespeelde partijen en het niveau van de tegenstanders). Bovendien is het aannemelijk dat de 'wilscomponent' varieert met de positie in de sociale stratificatie. Zo impliceert het werk van Melvin Kohn dat arbeiders zich sneller zullen neerleggen bij hen onwelgevallige situaties dan leden van de middenklasse. De suggestie van de auteur dat de in het onderzoek opgenomen problemen naar aard en aantal vergelijkbaar zijn, omdat alle respondenten werken en Nederlander zijn en dus 'in een vergelijkbare objectieve situatie verkeren' (p. 108) is in dit licht onbevredigend.

De lezer vraagt zich hierdoor af of de effecten van beroepsprestige en bezitsklasse op invloed niet vooral tot uiting brengen dat degenen die zich 'hoger' in de sociale stratificatie bevinden minder geneigd zijn om zich bij ongunstige beslissingen neer te leggen. Ook bij het grote belang van maatschappelijke participatie voor de verklaring van steun- en privé-invloed knaagt twijfel. Het is immers plausibel dat met de maatschappelijke participatie het aantal invloedswaardige problemen en invloeds pogingen toeneemt. Het probleem had voorkomen kunnen worden door de afhankelijke variabelen te corrigeren voor het aantal (deze variabele ontbreekt helaas in de op p. 244 gepresenteerde correlatiematrix) en de aard van de problemen. Nu blijft helaas op een essentieel punt ruimte voor twijfel.

Dick Houtman, Erasmus Universiteit Rotterdam

J.M.M. Sopers, Turnaround management: het saneren van ondernemingen in moeilijkheden, Stenfort Kroese, Leiden/Antwerpen 1992. ISBN 90-207-2285-9, 308 blz., f 69,-

Wanneer een bedrijf de ondergang tegemoet snelt, kan alleen een turnaround nog baten: een acute en radicale reorganisatie om het bedrijf er in financieel, strategisch en organisatorisch opzicht bovenop te helpen. De problematiek van dergelijke saneringen staat centraal in het proefschrift van Sopers, dat hem niet alleen de doctorstitel van de Universiteit van Twente opleverde, maar eveneens een baan als turnaround adviseur.

Aan de hand van de strategisch-managementbenadering en de populatie-ecologie wordt in hoofdstuk 2 een theoretisch kader voor turn-

around management geschetst. In hoofdstuk 3 geeft de auteur op basis van de literatuur een beeld hoe bedrijven in een neerwaartse spiraal ten onder kunnen gaan. Hij integreert een en ander in een gestileerde beschrijving van zes fases van het proces van neergang. In de hoofdstukken 4 en 5 worden vier cases behandeld van in nood verkerende bedrijven die een turnaround proberen. Twee komen er redelijk bovenop, terwijl twee blijven kwakkelen. Tenslotte presenteert de auteur in hoofdstuk 6 een reeks van factoren die noodzakelijk zijn voor een succesvolle turnaround. Deze worden geïntegreerd in een normatief model van fasen die saneerders moeten doorlopen om de kans op succes te maximaliseren.

Deze studie is zonder meer geslaagd te noemen. Zo vind ik het een trouvaille dat aan het begin van het boek populatie-ecologen van stal worden gehaald. Deze zijn sceptisch over de effectiviteit van doelbewuste saneringen: deze kunnen de ondergang net zo goed verhaasten als afwenden. Deze invalshoek tempert terecht de hoge verwachtingen die het thema turnaround management nu eenmaal oproept. De case studies zorgen voor een levendige afwisseling. Ze laten goed zien hoe ingrijpend en langdurig een crisisperiode kan zijn. Wat de succesfactoren betreft weet de auteur plausibel te maken dat turnaround managers een gigantische checklist moeten afwerken. Van begin tot eind is het boek levendig, boeiend en inspirerend. De literatuur op dit terrein wordt adequaat en bondig weergegeven. Daarbij worden de verschillende disciplinaire invalshoeken elegant met elkaar verknoot. Het zal daarom de doelgroep, mensen die in de praktijk met crisis en sanering te maken krijgen, zeer zeker aanspreken. Bovendien is het boek qua stijl en vorm tot in de puntjes afgewerkt. Nog slechts zelden ziet men in dit computertijdperk zo'n publikatie zonder spel-fouten.

Enige punten van kritiek. In hoofdstuk 3 behandelt de auteur het functioneren van het topmanagement en de veranderingen binnen een organisatie gedurende een crisis. De geschetste crisisverschijnselen worden alle als oorzaak van verdere escalatie aangemerkt. Maar het lijkt me dat vele van deze verschijnselen, met name stress en apathie onder topmanagers, centralisatie, verandering van moreel en afname van overcapaciteit, net zo goed *de-escalerend* kunnen werken en bijdragen aan het overwinnen van een crisis. Als dat zo is, onder welke omstandigheden werken dergelij-

ke factoren dan positief of juist negatief uit? De auteur geeft weliswaar hier en daar een hint dat hij zich van dit probleem bewust is (noten 3.16, 3.21 en 3.32), maar ik miste een systematische discussie van deze kwestie.

De empirische cases in hoofdstuk 5 worden vlot gepresenteerd. Soms te vlot: zo accuraat als de door grafieken en tabellen ondersteunde bewijsvoering op financieel gebied oogt, zo losjes en oncontroleerbaar is deze op strategisch en organisationeel gebied. Jammer is ook dat deze empirische exercitie eigenlijk weinig oplevert. Dat succesvol saneren capabele en vasthoudende topmanagers vereist zal niemand verbazen. De enige verrassende observatie betreft de schuldenlast: naarmate deze groter is, zal de bereidheid van financiers om opnieuw bij te springen juist toenemen. Daarmee genereren deze cases niet, zoals de bedoeling was, een reeks van succesfactoren die tot theoretische generalisatie uitnodigen; ze functioneren eigenlijk alleen als illustratie. Daarmee is ook hoofdstuk 6 niet, zoals de auteur beweert, gebaseerd op bestaande literatuur *en* deze cases, maar voor zover ik kan nagaan bijna uitsluitend op literatuur.

Ten aanzien van de in hoofdstuk 6 gepresenteerde succesfactoren heeft de auteur naar mijn smaak te weinig oog voor de *dilemma's* die aan turnaround management inherent zijn. Worden managers in gewone omstandigheden al geconfronteerd met tegenstrijdigheden, bij crisis wordt dit alleen maar aangescherpt. Kijken we om te beginnen naar de concrete doeleinden van een sanering. Verdient een offensieve strategie die investeringen vereist de voorkeur, of een meer voor de hand liggende defensieve strategie? Moet er ingrijpend worden afgeslankt zodat alleen kerngezonde onderdelen overblijven, of juist zo beperkt mogelijk om ontgoocheling onder vertrekkend én blijvend personeel binnen de perken te houden? Ook de procesvoering kent haar dilemma's. Moeten crisismanagers participatief te werk gaan om zoveel mogelijk goede ideeën op te kunnen pikken en acceptatie te bevorderen, of juist meer autoritair om tijd en geld te winnen?

Ondanks deze kanttekeningen is dit, het zij herhaald, een goede studie. En omdat het een goede studie is, roept deze ook verdere vragen op. De lijst van aanbevelingen voor crisismanagers is wel erg lang. Welke factoren zijn meer essentieel voor succes, welke minder? Hoeveel groter wordt de overlevingskans eigenlijk, naarmate we meer

van de aanbevelingen opvolgen? Dergelijke vragen dringen zich nu eenmaal op vanuit de sceptische bevindingen van populatie-ecologen. Ook is er iets vreemds aan de hand met de door de auteur gehanteerde maat voor succes. Moet er niet meer rekening worden gehouden met sociale criteria? Wanneer een reeks van saneringen over twintig jaar een teruggang van 2100 naar 150 werknemers met zich meebrengt, zoals in case B van deze studie, klinkt de diagnose 'succes' dan niet wat hol? Een tuin waarin planten en bomen worden verwijderd dan wel tot de bodem gesnoeid, zal het jaar erop allicht in topvorm verkeren. Alleen oogt het allemaal wat schriel.

Paul de Laat, Wetenschap & Samenleving, Rijksuniversiteit Groningen

P.J.M. Heiligers, Zorg en arbeid. Vrouwen in twee werelden. Proefschrift, ISOR, Utrecht 1992. 250 blz.

Het onderzoek dat Phil Heiligers in haar proefschrift beschrijft, was gericht op de keuzepatronen van voltijds zorgende vrouwen. Welke toekomstplannen hebben zij en met name: zijn zij van plan weer buitenshuis te gaan werken? De empirische gegevens die gebruikt worden om deze vragen te beantwoorden zijn ontleend aan een telefonische enquête onder meer dan driehonderd voltijds zorgende vrouwen in de West-Betuwe, aangevuld met negentien interviews. Die regionale beperking komt voort uit het feit dat de gegevens aanvankelijk vergaard zijn in het kader van een opdracht-onderzoek van een arbeidsbureau en een Vrouw en Werkwinkel uit die regio. In het inleidende hoofdstuk wordt, na een korte uiteenzetting over de mate van arbeidsparticipatie van vrouwen, het perspectief van deze studie uiteengezet. Heiligers wil 'de betekenis die arbeid in de levens van vrouwen heeft en heeft gekregen' (p. 7) centraal stellen. De gebruikelijke theorieën zouden daarbij niet voldoen. Heiligers maakt dan ook geen gebruik van de kennis die de laatste decennia over loopbanen van vrouwen ontwikkeld is. Zelfs inzichten uit klassieke werken op het gebied van haar onderzoek (de keuzen en afwegingen tussen zorgen en betaald werken waarmee met name moeders te maken hebben), zoals bijvoorbeeld Gersons' *hard choices*, zijn niet verwerkt. Dit zou op zichzelf niet erg zijn als

daar een verhelderende nieuwe benadering tegenover zou staan, maar dat is helaas niet het geval. Om de gegevens te kunnen analyseren vanuit de levenssamenhang van vrouwen gebruikt Heiligers drie zgn. 'heuristieken', een combinatie van drie heel verschillende stukjes theorie. De eerste heuristiek is die van de generatieverschillen in de dubbele identiteit. Met dubbele identiteit blijkt bedoeld te worden het zowel op zorgen als op betaalde arbeid gericht zijn ('dubbelsporen'), wat vooral bij de jongste generatie vrouwen het geval zou zijn. Dit perspectief wordt vervolgens eigenlijk alleen gebruikt om de steekproef in drieën te splitsen (20-30-jarigen, 30-40-jarigen en 40-50-jarigen) en de verschillen in arbeidsgerichtheid tussen die groepen te analyseren. De tweede heuristiek is die van de herkomstverschillen, een concept geïnspireerd door Bourdieus habitusbegrip. Dit concept wordt versimpeld tot economisch of cultureel georiënteerd zijn en dat wordt in het onderzoek geoperationaliseerd als hoog of laag opgeleid, of als al dan niet uit de Betuwe afkomstig zijn. De derde heuristiek tenslotte is die van de kosten-batenanalyse. Vrouwen maken een afweging van de voor- en nadelen die het weer gaan werken met zich meebrengt en van de maatschappelijke steun waarop zij een beroep kunnen doen.

Bij het lezen van de uiteenzetting over de drie heuristieken kreeg ik sterk de indruk dat hier de oorspronkelijke opzet van het onderzoek zich wrekt. Dat was een opdrachtonderzoek met een heel concreet toegepast doel, namelijk de opdrachtgevers inzicht geven in de hoeveelheid huisvrouwen in de regio die weer wilden gaan werken. Het lijkt er sterk op dat deze drie bijeengeraapte invalshoeken, die uitermate summier beschreven worden (in 6 bladzijden) er achteraf bij gezocht zijn om het onderzoek enig theoretisch cachet te geven. Als deze invalshoeken van te voren bekend waren geweest zou te verwachten zijn dat in de gebruikte vragenlijst tenminste enige vragen opgenomen zouden zijn die specifiek afgeleid waren van deze theoretische concepten. Dit is echter niet het geval, alle vragen zijn van een zeer praktisch gehalte. De interpretatie van de resultaten in de empirische hoofdstukken ontstijgt nauwelijks aan dat niveau.

Maar misschien levert het empirische gedeelte nuttige gegevens op? Ook dat is helaas niet het geval, en dat is vooral te wijten aan de slordige en onoverzichtelijke wijze waarop de resultaten

worden gepresenteerd. Om verschillen tussen groepen aan te tonen wordt weliswaar een enkele keer getoetst (met behulp van een chi-kwadraattoets) maar in verreweg de meeste gevallen blijft iedere toetsing achterwege en worden de percentages in de tabellen gewoon op het oog vergeleken. Dat leidt er dan bijvoorbeeld toe dat gewichtige vetgedrukte conclusies worden getrokken op grond van percentages die bij nader inzien op slechts tien personen blijken te berusten (p. 124). En, veel ernstiger, dat niet-significante verschillen toch als verschil worden benoemd en geïnterpreteerd. Zo is bijvoorbeeld het nadrukkelijk gepresenteerde verschil in werkwilligheid tussen Betuwse en niet-Betuwse vrouwen niet significant (p. 64 en tabel 3.4). Dergelijke zaken zouden toch niet mogen voorkomen in wetenschappelijke onderzoeksverslagen.

De onoverzichtelijkheid komt mede voort uit de nummering van tabellen, die soms doorloopt en soms verloopt via toevoegsels (a en b), waarbij sommige tabellen in de tekst opgenomen zijn en sommige in een bijlage, ook weer zonder dat de rationale daarvan duidelijk wordt gemaakt. Omdat een inhoudsopgave van de tabellen of een inhoudelijke index ontbreekt, is het buitengewoon moeilijk om resultaten op te zoeken. Dit maakt de gebruikswaarde van het boek, die door bovengenoemde bezwaren en door de regionaal beperkte steekproef toch al gering was, er niet beter op. Al met al is het mij niet duidelijk geworden waarom dit onderzoeksverslag, dat zowel in theoretisch als in empirisch opzicht slechts een marginale bijdrage levert, tot academisch proefschrift verheven moest worden. Het wetenschappelijk niveau ervan rechtvaardigt deze statusverhoging niet.

T.M. Willemsen, vakgroep Vrouwenstudies, Katholieke Universiteit Brabant

M. Morée, 'Mijn kinderen hebben er niets van gemerkt'. Buitenshuis werkende moeders tussen 1950 en nu. Jan van Arkel, Utrecht 1992. 253 blz.

Vrouwenstudies spelen een hoofdrol bij het ondergraven van het idee van de normwerknemer, dat in arbeidsorganisaties nog altijd dominant is. Dat is het beeld van de full-time buitenshuis werkende mens (is man), die thuis wordt ver-

zorgd. De discriminatie die daarvan uitgaat naar werknemers (lees vrouwen), die thuis ook anderen, partner, kinderen en zichzelf verzorgen, wordt in Nederland gesanctioneerd door het belasting- en sociaal verzekeringssysteem. Aan dit cruciale issue voor feminisme en vrouwenstudies, en je zou hopen ook voor de Nederlandse politiek, heeft Marjolein Morée een historische dimensie toegevoegd met haar dissertatie.

Morée schetst niet alleen betaald werken en zorgarbeid in samenhang, maar betreft tevens de handelingsdimensie in haar project door twee generaties buitenshuis werkende moeders aan het woord te laten over wat tegenwoordig wel 'de combinatie' wordt genoemd. Bij 'de combinatie' spreekt men meestal uitsluitend over vrouwen en zwijgt men in de regel over mannen. Dat is veelal realistisch, maar mag tegelijkertijd niet onopgemerkt blijven. Het proefschrift vertelt daarnaast de inmiddels redelijk bekende geschiedenis van de buitenshuis werkende, gehuwde vrouw-met-kinderen in het Nederland van na de Tweede Wereldoorlog. Dat is het verhaal van de overheidspolitiek en van de deskundigen van kortheidshalve de 'moederschapsideologie'. In de geschetste veertig jaar zijn zowel de ideeën als ook het beleid rond de altijd aanwezige moeder met daarachter de vooral afwezige kostwinnende vader niet onbelangrijk gewijzigd. Morée graaft door dit deels officiële verhaal heen doordat zij naast de 'leer' het 'leven' laat spreken.

De kern van haar onderzoek bestaat uit tachtig interviews met vrouwen-met-kinderen die in de jaren vijftig en zestig en in de jaren zeventig en tachtig buitenshuis werkten. Aan de hand van idealen, handelingsstrategieën en ervaren rechten en plichten laat ze zien hoe historische verschuivingen in het denken – en nog veel taaiër – het handelen optreden. Veranderingen, niet alleen in bijvoorbeeld opvattingen over het (recht op) buitenshuis werken van de betrokken vrouwen, maar ook in de eisen, die het moederschap én het vaderschap stellen.

'Mijn kinderen hebben er niets van gemerkt' is zo'n opvatting, die typerend is voor de eerste periode, waarin het moederschap nog een alles-overheersende plaats inneemt in het leven van vrouwen. De kostwinnende vader zonder zorgtaken thuis is een gegeven, en men vergelijkt haar situatie – rechten en plichten – met die van thuismoeders. Het werk buitenshuis wordt verontschuldigd, dat wil zeggen altruïstisch verant-

woord. In de jaren zeventig en tachtig spreken de werkende moeders minder in termen van verantwoording en meer in termen van verandering. 'Ontplooiing' in werk buitenshuis en 'keuzevrijheid' zijn nieuwe idealen geworden, waaraan de vrouwen bepaalde rechten ontleen: enige zelfstandigheid en meer gelijkheid met de partner. Men vergelijkt zich eerder met mannen, de eigen partner in het bijzonder, dan met de thuishouders. De veranderingsstrategieën van deze vrouwen zijn minder eenduidig dan de verantwoordingsstrategieën van twee decennia eerder. Sommigen leren te leven met ongelijkheid, anderen met onderhandeling.

De afgelopen veertig jaar heeft zich ook in Nederland een 'stille revolutie' voltrokken. Schat men de arbeidsparticipatie van moeders met jonge kinderen in 1950 op 1%, in 1990 is dat 36%. Morée belicht de wereld-van-verschil die schuilt achter deze cijfers. Haar boek wordt niet bevolkt door heldinnen of slachtoffers, maar gaat over vrouwen die bestaande en soms mede zelf gecreëerde speelruimte benutten en daar het beste van maken. Het gaat over de complexiteit van denken en doen, dat allesbehalve uitsluitend doelgericht en rationeel is. Dat klinkt wellicht bijna banaal in zijn alledaagsheid, en dat is het ook. Echter binnen de sociale wetenschappen behelst deze belangstelling expliciete sociologische en methodologische keuzes. Binnen de kwalitatieve sociologie kiest Morée voor de biografische benadering in de interviews, motiveert zij de keuze voor het concept van 'coping'-strategieën en verantwoordt zij het retrospectieve karakter van de interviews. Tenslotte werkt ze een machtsconcept uit waarin ze maatschappelijke condities en individueel gedrag en gevoel in samenhang wil begrijpen. Haar proefschrift laat weer eens zien hoe gevarieerd het benodigde sociologische gereedschap is voor het analyseren en begrijpen van het leven van alledag.

De specifieke bijdrage van vrouwenstudies schuilt, afgezien wellicht van de genoemde rijke combinatie van verschillende sociologische methoden, in het subtiel uitwerken van de machtsverhouding tussen de seksen, tussen mannen en vrouwen. Het idee van rechten en plichten – verbonden met de naam van de rechtssocioloog Schuyt – wordt door Morée verfijnd. Schuyt ontwikkelde zijn tot de verbeelding sprekende concept in relatie tot de werking van het recht. De centrale stelling laat zich als volgt samenvat-

ten: de rechten van de meermachtigen in de samenleving zijn precies omschreven, de plichten daarentegen zijn diffuus of algemeen benoemd; voor de mindermachtigen geldt het omgekeerde. De machtswerking die hiervan uitgaat lijkt evident; we hoeven maar te denken over de strijd rond de milieuwetgeving en de mogelijke verplichtingen en daarbovenop sancties die hieruit voortvloeien voor bedrijven. Met name op het laatste spitst de strijd zich toe. Het is spannend om te zien hoe Morée – in navolging van Aafke Komter – deze gedachte ook uitwerkt voor informele opvattingen en praktijken. Is het op maatschappelijk niveau verhelderend om idealen, ideologieën en beleid (smaatregelen) te analyseren in termen van toegekende rechten en vaak implicite plichten, dat geldt wellicht nog sterker wanneer mensen aan het woord komen over de samenloop van hun leven.

Het boek documenteert met interviews de historische ontwikkeling van moeders, die ervoor kiezen buitenshuis te werken naar de keuze van buitenshuis werkende vrouwen om moeder te worden. In de jaren vijftig en zestig mocht het thuisfront zo min mogelijk merken van het buitenshuis werken van moeder, of dat nu uit noodzaak was of als luxe werd ervaren. Tegenwoordig zijn zeker de ideaalbeelden anders. Vindt een ruime meerderheid van de Nederlanders het wenselijk betaalde arbeid en onbetaald werk thuis te delen, Morée laat zien hoe vrouwen daarvoor moeten vechten, met hun partner, hun werkgever, en vaak ook met zichzelf. 'Ik voel me wel trots en machtig, als ik bedenk hoe het allemaal is gegaan met mij als meisje opgegroeid in een streng katholiek polderdorpje ... Wat ik nog steeds moeilijk vind, is me te realiseren dat ik kennelijk in een bijna zeventien jaar lang huwelijk een verloren strijd heb gevoerd ten aanzien van de deling van zorg en verantwoordelijkheid voor de kinderen' (p. 174). In openhartige interviews wordt dit hedendaagse leven-met-onderhandeling getoond, waarmee tegelijkertijd – retrospectief – het taboe wordt belicht van de mieze strijd met de levenspartner 'aan de keukentafel'.

Dit mooi geschreven boek met zorgvuldig gekozen citaten mag een klassieker heten. Een klassieker niet alleen vanwege het onderwerp en de gekozen benadering, maar ook omdat het authentiek het tegenwoordig al te populaire eendimensionale mensbeeld ondergraft waarin men weet wat men wil en daarnaar handelt, soeverein voor-

bijgaand aan geschiedenis, condities en bindingen tussen mensen.

Marianne Grünell, coördinator Vrouwenstudies, Vrije Universiteit Amsterdam

Hettie A. Pott-Buter: Facts and fairy tales about female labor, family, and fertility. A seven-country comparison, 1850-1990. Proefschrift, Amsterdam University Press, Amsterdam 1993. f 59,50

Nederlandse vrouwen intrigeren wetenschappers van verschillende disciplines. Hun lage arbeidsparticipatiegraad, lager dan in economisch opzicht vergelijkbare landen, heeft speciaal arbeidsmarkt-economen verbaasd. Waarom werken Nederlandse vrouwen zo zelden? Deze vraag hoorde Hettie Pott-Buter, zelf ook econoom, vaak op internationale congressen. In haar onlangs verschenen proefschrift tracht zij er een antwoord op te geven.

Zij gaat daarbij grondig te werk en deelt de vraag op in verschillende onderwerpen. Sinds wanneer is die deelname zo laag? Komt het door een afwijkende werkgelegenheidsstructuur? Komt het door verschillen in demografische trends of in gezinsstructuur of in wettelijke barrières? Deze en andere mogelijkheden gaat Pott-Buter één voor één na. Zij kiest voor een vergelijking met omliggende landen (België, Denemarken, Frankrijk, Duitsland en Engeland) en met Zweden, dat juist een hoge arbeidsmarktparticipatie van vrouwen kent. Haar analyse begint op het moment dat de eerste tellingen van de beroepsbevolking gehouden werden, in 1849. Toen al en tot voor kort bleken in Nederland de minste vrouwen te werken, namelijk rond de 20%.

Analyse van de statistische gegevens leert dat het lage Nederlandse percentage geweten moet worden aan het geringe aandeel van vrouwen in de landbouw en de industrie. In de dienstverlening blijkt het verschil met andere landen klein te zijn. Een andere conclusie is dat tot de Tweede Wereldoorlog het percentage als werkneemster geregistreerde vrouwen niet zo heel veel kleiner was dan in andere landen maar dat het grote verschil veroorzaakt werd door de categorie 'meewerkende echtgenotes'. Helaas maakt de auteur niet voldoende duidelijk of echtgenotes van zelfstandigen in Nederland minder vaak meewerkten in het

gezinsbedrijf of dat zij minder vaak als zodanig werden geregistreerd.

Wat gezinsomstandigheden betreft is het meest opmerkelijke gegeven dat het gemiddeld aantal kinderen per vrouw in Nederland steeds hoog was en vanaf 1920 het hoogst van alle onderzochte landen. De bevolking groeide tussen 1840 en 1990 van 3 miljoen naar 15 miljoen inwoners, een explosieve toename in vergelijking met alle andere landen. Het hoeft hierna niet te verbazen dat de lage arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland vooral geweten blijkt te moeten worden aan het zeer geringe aantal gehuwde vrouwen in de beroepsbevolking.

De wettelijke en institutionele barrières verschillen niet zo, behalve in enkele opzichten. In geen enkel ander land duurde het zo lang voordat de laatste arbeidsverboden voor gehuwde vrouwen werden opgeheven en met ouderschapsverlof en kinderopvang was Nederland laat. Tot slot maakt Pott-Buter aannemelijk dat getrouwde vrouwen in Nederland al in de zeventiende eeuw niet geacht werden een eigen beroep te hebben. De hoge specialisatiegraad en de relatief grote welvarendheid van de economie van de Republiek zullen dat bevorderd hebben. Cijfers ontbreken maar de culturele uitingen van zo'n arbeidsdeling in gezinnen zijn traceerbaar. Anderen hebben aangevoerd dat, waar de staatsethiek in andere zeventiende-eeuwse staten was opgebouwd rond een dynastie of een stad, dit in Nederland rond het huisgezin was. De gangbare opvatting dat het exclusieve huisvrouwenschap pas ontstond met de scheiding van huis en werk tijdens de industrialisatie verwijst Pott-Buter naar het rijk der fabelen. In Holland en in het westen van Nederland voltrok deze scheiding zich al in de zeventiende eeuw.

Samengevat moet de verklaring voor het Nederlandse patroon volgens Pott-Buter dus gezocht worden in het arbeidsmarktgedrag van getrouwde vrouwen, in een hoge vruchtbaarheidsgraad en in een vroege dominantie van burgerlijke gezinsidealen. In het concluderende hoofdstuk schakelt zij vervolgens een keuzemodel uit de micro-economie in om globale trends in het arbeidsmarktgedrag van gehuwde vrouwen te verklaren. Aan het eind van de negentiende eeuw neemt overal in Europa het aantal getrouwde vrouwen op de arbeidsmarkt af en na 1960 neemt het weer toe. Hoe komt dat? In de negentiende eeuw waren de mensen arm en was de verzorging van kinderen

een luxe goed. Toen de gezinsinkomens stegen konden vrouwen zich dat luxe goed veroorloven en bleven zij thuis. Toen daarna de lonen nóg verder stegen, het huishouden steeds minder arbeidsintensief werd en het kindertal afnam, werd zorg een triviaal goed en werd het weer aantrekkelijk voor vrouwen om betaalde arbeid te verrichten. In deze ontwikkeling liep Nederland eerst voorop en later achter. De luxe van het zelf voor kinderen zorgen kon relatief vroeg door veel gezinnen bereikt worden waardoor een traditie ontstond van een zeer sterke voorkeur voor deze arbeidsdeling. Deze traditie vertraagt tot op heden de groei van de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen, die ook hier is ingezet.

Deze interpretatie klinkt plausibel maar wordt niet empirisch onderbouwd. Gegevens over loonhoogten bijvoorbeeld komen in haar onderzoek niet voor terwijl veel van het empirisch materiaal dat zij wél bespreekt weer niet in dit model kan worden opgenomen. Hierdoor zijn er veel losse einden. Zo blijft de hoge vruchtbaarheidsgraad van Nederlandse vrouwen enigszins in de lucht hangen. Welke invloed had die op de geprefereerde arbeidsdeling? Een beperking van het model is ook dat de arbeidsmarktvoorkeuren van mannen en vrouwen als een eenheid worden behandeld, hoewel deze vast niet altijd overeen kwamen.

Kritiek is tenslotte mogelijk op het feit dat Pott-Buter niet de beperkingen bespreekt van haar aansluiting bij gangbare definities van de beroepsbevolking. Verschillen in de mate waarin gezinnen konden overleven door arbeid die niet op de markt gericht was, zoals in de eigen moestuin, verdwijnen uit haar vizier. Dat geldt ook voor de op de markt gerichte arbeid van vrouwen die geen echtgenote waren van een zelfstandige maar van een werknemer. Zoals Pott-Buter zelf ook opmerkt ontsnapte hun thuisarbeid gemakkelijk aan de aandacht van de beroepstellers, vooral wanneer zij op incidentele basis verricht werd. Als deze arbeid in Nederland gedurende bepaalde periodes relatief veel voorkwam dan zou dat de lage arbeidsparticipatie van Nederlandse vrouwen sterk relativeren.

Ondanks deze beperkingen heeft Pott-Buter een interessante voorzet gegeven voor verdere discussie en onderzoek. Wie zich bezig houdt met vergelijkend onderzoek naar vrouwenarbeid kan haar bovendien dankbaar zijn voor de zorgvuldigheid waarmee zij internationale gegevens vergeleken heeft. Een overzichtelijke indeling en ver-

zorgde presentatie maken het tot een handzaam naslagwerk.

Myrtille Hellendoorn, Vrije Universiteit

M. Verhagen, Institutionele veranderingen en economische dynamiek. Radicale en 'régulation'-benaderingen over de gedaanteveranderingen van het kapitalisme. Proefschrift, Tilburg University Press, Tilburg 1993. ISBN 90-361-9545-4, 265 blz., f 45,-

In dit proefschrift staat het verband tussen instituties en economische ontwikkeling centraal. Dit verband wordt onderzocht door een analyse en evaluatie van twee scholen van onderzoekers, één in Frankrijk (de regulationisten) en één in de Verenigde Staten (radicaal politiek economen). Omdat noch de Franse noch de Amerikaanse school (respectievelijk deel I en II van de dissertatie) systematisch ingaat op het veranderingsproces van de institutionele structuur wordt in deel III een theorie van institutionele verandering ontwikkeld.

Regulationisten als Aglietta, Boyer en Lipietz vragen zich af hoe een inherent instabiel economisch proces lange perioden van hoge en stabiele economische groei kan genereren. Het antwoord wordt gezocht in de regulatiewijze, dat is het geheel van instituties (wetten, afspraken, gewoontes, normen) waarmee de sociale relaties worden georganiseerd. De regulatiewijze maakt evenwichtige accumulatie mogelijk door de tegenstellingen ervan in toom te houden. Wanneer een geheel van institutionele arrangementen niet meer correspondeert met de bijbehorende accumulatiewijze, ontstaat een crisis die de overgang markeert naar een volgende fase in het kapitalisme. De naoorlogse fase kenmerkte zich door massaproductie en massaconsumptie en een monopolistische regulatiewijze. Elementen van deze regulatiewijze, zoals sociale zekerheid, keynesiaans beleid en produktiviteitsloon zorgden ervoor dat de productie en de consumptie onderling afgestemd waren. Deze *golden age of capitalism* verkeert echter sinds 1970 in een structurele crisis. De crisis blijkt uit de vertraging in de arbeidsproductiviteitsstijging die niet gecompenseerd wordt door dalende loonstijgingen. Het gevolg is een *profit squeeze*, toenemende werkloosheid en lagere groeipercentages. Traditionele reacties verergeren

in eerste instantie de crisis, maar in het voortduren ervan ontstaan nieuwe instituties die de grondslag zullen vormen voor een nieuwe fase in het kapitalisme, bijvoorbeeld flexibele arbeidsrelaties en flexibele produktiesystemen.

De evaluatie van deze stroming door de auteur is vernietigend. Omdat geen causale verbanden gelegd worden kan niet van theorievorming gesproken worden. Daarenboven zijn de geïntroduceerde begrippen niet eenduidig geformuleerd en ontbreekt het aan onderlinge samenhang. Het uiteindelijk belang van de regulationisten ligt in de nadruk op concrete maatschappelijke problemen en een analyse in termen van een (structurele) crisis.

De voornaamste Amerikaanse auteurs, Bowles, Gordon en Weiskopff, onderzoeken golven van economische ontwikkeling die van elkaar verschillen door de sociale accumulatiestructuur (SSA). Iedere SSA wordt gekenmerkt door historisch unieke sociale, politieke en economische instituties die bevorderlijk zijn voor winstgevendheid en accumulatie. Interne contradicties eroderen de instituties in een opvolgende crisisperiode. De neergang van de naoorlogse *boom*-periode wordt verklaard uit veranderingen in de machtsverhoudingen tussen arbeid en kapitaal. Indicatief daarvoor is het potentiële inkomensverlies van de werknemer bij baanverlies. Dit potentiële inkomensverlies is afgenomen door beschikbare vervangende werkgelegenheid, werkloosheidsverzekeringen en overheidsvoorzieningen. De verminderde ontslagdreiging maakte een verminderde arbeidsinzet mogelijk, waardoor de arbeidsproductiviteitsgroei stagneerde en de winsten daalden. Bovendien kregen arbeiders meer oog voor veiligheid en gezondheid op het werk, waardoor verzet ontstond tegen de organisatie van het arbeidsproces. Dit maakt herstel en terugkeer naar de institutionele vormen van de 'gouden jaren' onmogelijk.

Het oordeel van de auteur over deze stroming is gemengd. Vernieuwend is de geïntegreerde analyse van de machtsverhoudingen en macro-economische ontwikkelingen. Bovendien hebben de SSA-auteurs veel moeite gedaan hun centrale begrippen te operationaliseren en hun theorieën te toetsen. Problematisch is echter het feitelijk afwezig zijn van een crisis volgens de gangbare maatstaven. Hoewel de naoorlogse SSA al vijftientig jaar aan erosie onderhevig is, groeit de economie gestaag en worden onevenwichtigheden in

toom gehouden. Verder wordt de werking van instituties niet op microniveau geanalyseerd en wordt de afbraak van oude instituties en de keuze van nieuwe institutionele arrangementen gezien als de uitkomst van politieke strijd. Hoe dit proces verloopt is onduidelijk.

In deel III beschrijft de auteur de logica van institutionele verandering. Nieuwe problemen doemen op die met de bestaande instituties niet kunnen worden opgelost. Vervolgens vindt in de economische crisis afbraak plaats en wordt geëxperimenteerd met nieuwe praktijken. Tenslotte worden effectief gebleken oplossingen geïnstitutionaliseerd. Dit veranderingsproces komt niet tot stand in politieke strijd maar krijgt ongepland vorm via de ontwikkeling van afzonderlijke instituties. Dit denkschema wordt vervolgens toegepast op de ontwikkeling van flexibele arbeidsrelaties in Frankrijk en de omwentelingen in Oost-Europa.

De auteur geeft een heldere analyse en een kritische evaluatie van het denken van de regulationisten en de SSA-auteurs over de relatie tussen institutionele structuur en economische ontwikkeling. Op instructieve wijze worden de problemen uiteengezet die voortvloeien uit het spanningsveld van 'wetmatig' verlopen ontwikkelingsfasen van het kapitalisme en de empirische diversiteit in historisch en geografisch opzicht. Treffend wordt het fundament van 'grote theorieën' verkruid: hoe is de innerlijke dynamiek en samenhang te bepalen van respectievelijk de institutionele structuur en de economische ontwikkeling en hoe kan de wisselwerking tussen beiden coherent zijn. De auteur staat kritisch ten opzichte van de gangbare economiebeoefening. Bezien vanuit het onderwerp van de dissertatie is het daarom verbazingwekkend dat het werk van Olson in het geheel niet, en van de Nobelprijswinnaar North slechts zijdelings vermeld wordt. Afrondend is deze dissertatie van belang vanwege het voor een breed publiek toegankelijk maken van verspreide inzichten van radicaal politiek-economen over de verhouding van economie en instituties.

Johan den Hertog, Economisch Instituut/CIAV, Rijksuniversiteit Utrecht.

Korte boekenberichten/binnengekomen boeken

L. Bervoets, Opvoeden tot sociale verantwoordelijkheid. Proefschrift, uitgegeven in eigen beheer, Wageningen 1993.

ISBN 90-5485-123-6, 235 blz.

In dit zeer leesbare proefschrift staat de wordingsgeschiedenis van het sociaal werk aan het begin van deze eeuw centraal. Het eerste hoofdstuk beschrijft een aantal manieren om de opkomst van het sociaal werk van commentaar te voorzien. In het tweede hoofdstuk komt de negentiende-eeuwse visie, met name die van Comte, op de 'sociale vrouw' aan de orde, gevolgd door sociaal-liberale visies op sociaal werk en de visie van de voorvechtster van het sociaal werk in Nederland op vrouwen, op vrouwelijke zorg en op verschillen tussen de seksen. In het vierde hoofdstuk staan de sociaal-liberale opvattingen, in de voetsporen van Comte, over armoede en over de arbeidersklasse centraal. Hoofdstuk vijf bevat de levensbeschrijvingen van enkele wegbereid(st)ers van het sociaal werk, waarbij de oprichting van de School voor Maatschappelijk werk een belangrijke rol krijgt toebedeeld. In hoofdstuk zes tenslotte wordt de ontwikkeling van deze school geschetst in het licht van de pogingen om van het sociaal werk een beroep te maken.

A. van Uffelen en M. Sloop (red.), Een functie met inhoud. Samsom, Alphen a/d Rijn 1994.

ISBN 90-14-04984-6, 103 blz., ca. f 25,00

Dit boek brengt de inhoud van de secretaresse-functie op basis van een onderzoek onder ruim 500 secretaresses in kaart en gaat uitgebreid in op de huidige situatie van secretaresses in Nederland. Geconcludeerd wordt dat een professioneel kader voor het beroep begint bij standaardisering. Met behulp van vier functiebeschrijvingen worden de functies van secretaresses onderling vergelijkbaar, kunnen de opleidingen beter aansluiten op de praktijk, de loonhoogte worden bepaald en kan er beter worden geanticipeerd op ontwikkelingen in het beroep.

K. Tijdens en A. Goudswaard, Kantoorarbeid van vrouwen in de industrie. Welboombladen, Amsterdam 1994. ISBN 90-71667-08-1, 76 blz., ca. f 25,00

In dit boek wordt de situatie geschetst van de werkgelegenheid en van de functieinhoud van vrouwen in de kantoren in de industrie. De auteurs geven een beeld van de problemen en knelpunten, zoals verscheidenen vormen van seksese-

gregatie, toenemende werkdruk, gebrek aan kinderopvang en deeltijdarbeid en ongewenste intimiteiten. Gepleit wordt voor een integraal personeelsbeleid, dat gericht dient te zijn op meerdere beleidsterreinen: kinderopvang- en verlofregelingen, werving en selectie, arbeidstijden, opleidingen en loopbaanontwikkeling, functiewaardering en beloning en arbeidsomstandigheden.

I.M.A.M. Pröpper, Inleiding in de organisatie-theorie. VUGA, 's-Gravenhage 1993.

ISBN 90-5250-559-4, f 64,00

Dit boek geeft een historisch overzicht en een systematische beoordeling van de organisatie-theorieën van achttien klassieke en hedendaagse auteurs, zoals Weber, Taylor, Fayol, Mayo, Selznick, Likert, Silverman, Pfeffer en Salancik en Scharpf. De theorie wordt beschreven aan de hand van praktijkvoorbeelden en wordt gevolgd door een kritische bespreking. Daarbij is uitgegaan van een model waarbij de organisatie enerzijds wordt bekeken vanuit de belevingswereld van een deelnemer en anderzijds met de blik van een buitenstaander die de organisatie als een zelfstandig werkend systeem bekijkt.

Werkgroep Ruimtelijke arbeidsmarkten, Onderwijs en Arbeidsmarkt in de regio. Eburon, Delft 1994. ISBN 90-5166-371-4, f 39,50

Dit boek gaat over de samenhang tussen onderwijs, economie en arbeidsmarkt binnen regio's. Centraal staan thema's als de regionale aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, de economische betekenis van onderwijs, verdringing en de toekomstige informatiebehoefte. Naast de presentatie van toegankelijke wetenschappelijke analyses wordt uitvoerig ingegaan op de toepassing in het beleid van het bedrijfsleven en overheden.

W.R.A.M. van Vree, Nederland als vergaderland. Wolters-Noordhoff, Groningen 1994. ISBN 90-01-91940-5, f 59,00

Dit boek is een eerste sociologische studie over vergaderen. Voortbordurend op de civilisatietheorie van Norbert Elias wordt nagegaan hoe vanaf de vroege Middeleeuwen tot heden mensen onderling met woorden hebben gestreden over hun toekomst. In de studie wordt aangetoond dat de huidige vergadermanieren het (voorlopige) resultaat zijn van een langdurig sociaal proces, waarvan vele generaties hebben bijgedragen. Als geheel is dit proces door niemand gepland of voorzien. Toch heeft het een bepaalde structuur die in dit boek onderzocht en nader verklaard wordt.